

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13928571>

Ashirova Jayron Altiboyevna

Aniq va ijtimoiy fanlar universiteti psixologi

Annotatsiya: insondagi qobiliyatlarning ta'lim jarayonidagi roli, qobiliyatning turlari, o'quvchilar individual faoliyat uslubi umumiy va maxsus qobiliyatlari, qiziqishlari bilan bog'liq holda shakllanishi to'g'risidagi ma'lumotlar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: qobiliyat, umumiy va maxsus qobiliyat, adabiy qobiliyat, matematik qobiliyat, badiiy tip, fikrlovchi tip, o'rta tip, faoliyatining individual uslubi.

Qobiliyat — insonning individual salohiyati, imkoniyatlari. Qobiliyat bilimdan keskin farqlanadi, bilim mutolaa natijasi hisoblanadi. Qobiliyat shaxsning psixologik va fiziologik tuzilishining xususiyati sanaladi. Qobiliyat ko'nikma, malakadan farq qiladi. Qobiliyat insonga berilgan in'om sifatida qaraladi. Aksariyat ilmiy manbalarda mohirlik bilan qobiliyat aynanlashtiriladi. Qobiliyat inson tomonidan ko'nikma va malakalarning egallanishi jarayonida takomillashib boradi. Har qanday qobiliyat turi shaxsga tegishli murakkab psixologik tushunchadan tashkil topgan bo'lib, u faoliyatning talablariga mutanosib xususiyatlar tizimini o'z ichiga oladi⁶⁴.

Layoqat – qobiliyatning nasliy mustahkamlangan omili, qobiliyat rivojlanishining tabiiy zamini. Muayyan sharoit mavjud bo'lganda layoqat qobiliyatning shakllanishi va rivojlanishini ta'minlaydi. Asab analizatorlarining ayrim tug'ma xususiyatlari layoqatni tashkil etadi. Asab tizimining tipologik xususiyatlari xam layoqat sifatida namoyon bo'lishi mumkin. Muvaqqat nerv bog'lanishlarining tarkib topish tezligi, mustahkamligi, diqqatni to'plash kuchi, asab tizimining chidamliligi, aqliy ish qobiliyati ham layoqatga bog'liq. Shuningdek, birinchi va ikkinchi signallar tizimining munosabati hamda taraqqiyot darajasi ham layoqat sifatida qaralishi mumkin⁶⁵.

Tug'ilgandan har bir odamda tana, sezgi a'zolari va miyaning tuzilishi xususiyatlari mavjud. Ushbu xususiyatlar «moyillik», ya'ni tabiat tomonidan ilgari berilgan fazilatlar deb ham ataladi. Nishablarga kuch, muvozanat va asabiy jarayonlarning harakatchanligi, reaksiyaning tezligi va aniqligi, ko'rish va eshitishning tug'ma xususiyatlari kiradi. Tabiatan insonga yaxshi xotira va e'tibor berilishi mumkin, ammo ularni maxsus mashqlar yordamida ham rivojlantirish mumkin. Xuddi shu moyillik asosida turli qobiliyatlar paydo bo'ladi. Qobiliyatlar — bu insonning individual psixologik xususiyatlari.

Qobiliyatlar umumiy va maxsusdir. Umumiylikka barcha odamlar ega bo'lgan (lekin har birida har xil darajada rivojlangan) va turli xil faoliyat uchun muhim bo'lgan qobiliyatlar

⁶⁴ O'zbekiston milliy ensiklopediyasi-2000-2005

⁶⁵ <https://oyina.uz/uz/teahouse/1788>

kiradi. Masalan, ko'plab kasblarda jismoniy qobiliyat talab etiladi. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimi, ofitsiant, massaj terapevti, murabbiy kuchli, bardoshli va epchil bo'lishi kerak. Jismoniy rivojlanishning yuqori darajasi harbiy xizmat, xavfsizlik, sport, o't o'chiruvchilar, sho'ng'in va shoshilinch qutqaruv operatsiyalari bilan bog'liq kasblarni tanlaganlar uchun ham zarurdir.

Umumiy aqliy yoki intellektual rivojlanishning yuqori darajasi o'qituvchi, shifokor, huquqshunos, psixolog, muhandis, iqtisodchi, dasturchi va boshqalarning muvaffaqiyatli ishlashi shartidir. Aqliy rivojlanish darajasi insonning tabiiy moyilligi va irsiyatligi bilan ham, uning hayotiy tajribasi, bilimi, tarbiyasi va xarakter xususiyatlari bilan ham belgilanadi. Fikrlash turi — bu ma'lumotni o'zgartirishning individual usuli. Fikrlash turingizni bilib, siz kasbiy faoliyatning ayrim turlarida muvaffaqiyatni taxmin qilishingiz mumkin.

Muloqot qobiliyatlari ko'pchilik kasblar uchun boshqalar qatori muhim ahamiyatga ega. Ko'pgina kasblar to'g'ridan-to'g'ri, keyin bilvosita bo'lsa, boshqa odamlarga xizmat ko'rsatish, o'qitish, o'qitish bilan bog'liq. Advokat, shifokor, o'qituvchi, menejering muvaffaqiyati ko'p jihatdan ularning hissiy barqarorligi va muloqot qobiliyatiga bog'liq. Siz «Tafakkur turi» usuli va temperamentning shaxsiy so'rovnomasi yordamida tafakkur turini va kommunikativ sohaning ba'zi xususiyatlarini bilib olishingiz mumkin.⁶⁶

Temperament hatti-harakatlar strategiyasiga ma'lum darajada ta'sir qiladi. Melankolik qaror qabul qilish kerak, degan fikrdan aziyat chekmoqda. Xolerik odam kayfiyat ta'siri ostida tanlov qiladi. Flegmatik juda uzoq o'ylaydi. Sanguine odam osonlikcha va tabiiy ravishda qaror qabul qiladi. Kasb tanlashda temperamentingizning⁶⁷ xususiyatlarini inobatga oling. Kundalik hayot quvonchlari va qayg'ularida siz sanguine, muhim hayotiy voqealarda — melankolik bo'lishingiz kerak, bizning manfaatlarimizga chuqur ta'sir ko'rsatadigan diskarga nisbatan — xolerik, qarorlaringizni bajarishda — flegmatik⁶⁸.

Sinovlardan ba'zi umumiy qobiliyatlarning rivojlanish darajasini baholash uchun foydalanish mumkin. Biroq, qobiliyatlarning mavjud, ularning mavjudligini yoki yo'qligini faqat mutaxassis belgilaydi. Bular muayyan faoliyat turlarida muvaffaqiyatni belgilaydigan maxsus qobiliyatlarning — badiiy, adabiy, matematik, lingvistik, musiqiy.

Kasbga qo'yiladigan talablar kasbiy muhim fazilatlar deb ham ataladi. Shifokor, o'qituvchi, sotuvchining ishi odamdan xushmuomala, sezgir va his-tuyg'ularini boshqarishni talab qiladi. Dispetcher yoki operator uchun kasbiy muhim fazilatlarga e'tibor, heterojen ma'lumotlar bilan ishlash va tez qaror qabul qilish qobiliyati kiradi. Tezkor ishchi, Favqulodda vaziyatlar vazirligi xodimi, o't o'chiruvchi hissiy jihatdan barqaror va sovuqqon

⁶⁶ http://mkt.tdpu.uz/?page_id=14

⁶⁷ <https://asab.cc/uz/jenciklopediya/2232-temperament-va-uning-tiplari.html>

⁶⁸ Temperament — odamning individual xatti-harakatlarini ifodalab turuvchi tug'ma va turg'un psixofiziologik xususiyatlar yig'indisi. Temperament tug'ma va o'zgarmasdir. Temperament 4 tipga ajratib o'rganiladi

bo'lishi, bir zumda reaksiyaga, kuchga va chidamga ega bo'lishi kerak. Ushbu fazilatlarining etishmasligi ularning sog'lig'iga yoki hayotiga zarar etkazishi mumkin.

Agar inson tanlagan kasbi uchun zarur bo'lgan barcha qobiliyatlarga ega bo'lmasa? Bunday holda, ikkita usul mavjud: tanlovni o'zgartirish yoki etishmayotgan yoki zaif ifodalangan qobiliyatlarni foydali odatlar va mehnatni tashkil etishning samarali usullari bilan qoplash. Unutuvchanlikni turli notalarni muntazam ravishda saqlab turish, sekinlik — ishning puxtaligi, fazoviy va obrazli fikrlashning zaifligi — modellar va ko'rgazmali vositalar yordamida qoplash mumkin.

Ammo universal xislatlar mavjud, masalan, odob-axloq va mas'uliyat, buning o'rnini qoplab bo'lmaydi. O'z ish joyidagi vijdotsiz yoki mas'uliyatsiz odam ko'plab muammolarni keltirib chiqarishi mumkin va uning mavqei qanchalik baland bo'lsa, u boshqalar uchun shunchalik xavfli bo'ladi.

O'smirlik davrida umumiy va maxsus qobiliyatlarning intensiv rivojlanishi kuzatiladi. Ushbu yoshda shaxslararo kommunikativ qobiliyatlar faol shakllanadi va rivojlanadi, shu jumladan odamlar bilan aloqa qilish, ularning joylashuvi va o'zaro tushunishni izlash va oldiga qo'yilgan maqsadlarga erishish qobiliyati. Bu intellektual faoliyatning kuchaygan davri. Aynan katta maktab yoshida, kasbiy rejalar tuzilganda va shaxsiy taqdirni o'zi belgilashda, o'z qobiliyatlari va imkoniyatlarini bilish va to'g'ri baholash, ularni kelajakdagi faoliyati va tanlagan kasbining muvaffaqiyati bilan bog'lash zarur.

Aniqlik, moslashuvchanlik, o'ziga xoslik va fikrning aniqligi, qat'iyatlilik, tartiblilik, o'ziga ishonch va o'zini tuta bilish yoshligida shakllanadi va rivojlanadi. Ushbu fazilatlarining mavjudligi ish qobiliyatini ta'minlaydi. Sotsiologik tadqiqotlarga ko'ra, kasb tanlashga duch kelgan odamlarning qariyb yarmi boshqa odamlarni boshqarish yoki menejer, tadbirkor yoki shunchaki rahbar bo'lishni rejalashtirishni rejalashtirmoqda. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, mehnatga layoqatli aholining atigi 5-7 foizigina ushbu faoliyat turiga kerakli moyillik va qobiliyatlarga ega.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni yodga olishimiz lozimki, har bir inson o'zining turli xil qobiliyatlari bilan yaratiladi, hayotiy tajribasi, malakasi orqali ushbu qobiliyatlar sayqallanib boradi. Inson qachongina biror vaziyatga duch kelmasa aslo qobiliyatini bila olmaydi. Bilim beruvchi ham oluvchining shaxsiy harakterlari orqali zo'r qobiliyatlarini kashf etadi. Agarda yuqorida yuzlab aytilgan qobiliyatlarining bir nechtasi mujassam bo'lmasa, u holda beruvchining o'zi shaxsiy qobiliyati kelib chiquvchi bo'shliqni to'ldirishga yordam berishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Darslik. N. T. Omonov, N. - 2009.
2. Xoliqov A. Pedagogik mahorat. T. : IQTISOD-MOLIYA, 2011. Hikmatnoma. //T plovchi N. Eshonqulov. Toshkent: Ch Ipon, 1992.
3. Z.Ibodullayev. Tibbiyot psixologiyasi. Darslik., 3-nashr., T.; 2019., 494b. Ibodullayev ensiklopediyasi., 2022 y;